

Institutionele verandering, sociale opdeling en het ongenoegen van de Nederlanders

Cok Vrooman

Terwijl de inkomenszekerheid van ouderen tussen 1980 en 2015 groeide, nam die van mensen tussen 18 en 64 jaar sterk af (-34%). De werkzekerheid van de niet-gepensioneerden verminderde in de achterliggende decennia eveneens (-27%). Uit een latente klassenanalyse blijkt dat de Nederlandse bevolking in 2014 is opgedeeld in zes groepen, die verschillen in hun economische, sociale, culturele en aan de persoon gebonden hulpbronnen. Bij die kapitaalgroepen is sprake van een onevenredige verdeling van ontevredenheid over de sociale bescherming, de culturele diversiteit, de Europese eenwording, de nationale politiek en de elite. Waarschijnlijk heeft de toegenomen onzekerheid van werk en inkomen bijgedragen aan de huidige sociale opdeling. Ook hebben de institutionele veranderingen vermoedelijk het maatschappelijk ongenoegen gevoed bij groepen met weinig hulpbronnen, en bij hen die een toekomstige achteruitgang vrezen.¹

1 Dankbare en ondankbare burgers

Na de Tweede Wereldoorlog lag een groot deel van de Nederlandse economie, de fysieke infrastructuur en de woningvoorraad in duigen. Textiel en tabak waren op de bon. Ook de sociale zekerheid verkeerde in een deplorabele toestand. Bij de ouderdomsverzekering was de situatie zelfs acuut. De uitkering was karig, en door de recessie en de oorlog hadden onverzekerden vaak niet genoeg opzij kunnen leggen voor hun oude dag (Veldkamp 1978). Dit betekende dat veel bejaarden waren aangewezen op ondersteuning door hun kinderen, vaak door bij ze in te trekken. Tegenwoordig zou men hen waarschijnlijk 'kostendelers' noemen. Maar dit administratieve etiket, dat vorm geeft aan het leven van alledag, bestond toen nog niet: het was een gebruikelijke samenlevingsvorm.

Omdat de situatie zo precair was kwam de minister van Sociale Zaken, Willem Drees, in 1947 met de *Noodwet Ouderdomsvoorziening*. Die werd enthousiast onthaald. De onderstaande foto laat zien hoe dankbare bejaarden voor Drees applaudisseren tijdens een feestelijke bijeenkomst over de Noodwet in de dierentuin van Den Haag.

---

¹ Dit artikel is een bewerking van de oratie *Meedoen in onzekerheid*, die de auteur op 30 maart 2016 uitsprak bij de aanvaarding van de bijzondere leerstoel Sociale Zekerheid en Participatie aan de Universiteit Utrecht. De tekst van de volledige rede is via www.scp.nl ook in het Engels beschikbaar.

Bron: Spaarnestad Photo/Nationaal Archief, via Wikimedia Commons.

Als men nu een dergelijke opname zou maken, met de hedendaagse actoren, zou die er waarschijnlijk geheel anders uit zien. Dat komt niet uitsluitend door de kleding en de kale ambiance op de foto, maar ook door de rolopvatting van de personen, hun mimiek, en hun interactie. De man met bril die Drees begeleidt is de heer Van Beek, voorzitter van de Algemene Bond van Ouden van Dagen. Hij maakt de indruk dat zijn verantwoordelijke taak als gastheer zwaar op hem drukt. Indien Drees zich al bewust is van de camera, dan toch op een andere manier dan een politicus van nu. Die zou vermoedelijk breed glimlachen en meer contact leggen met zijn achterban. Dat komt in de moderne media immers warmer en menselijker over, en niet als strijdig met de waardigheid van een gezagsdrager, zoals in de tijd van Drees. En, *last but not least*: onze tegenwoordige gepensioneerden zouden waarschijnlijk minder dociel op de foto staan, met onder hen wellicht ook enkele migranten.

De dankbaarheid van de toenmalige ouden van dagen spreekt ook uit de talrijke burgerbrieven aan Drees (Stichting Willem Dreeslezing 1998; Gaemers 2008). Zo schreef mijnheer Van Hooff uit Eindhoven over de Noodwet:

Dit is het verhevenste, het grootste werk, wat ooit in Nederland tot stand is gekomen.... U zult ... ten eeuwige dage in al de harten gegrift staan, van de Oude[n] van Dagen. Ondergeteekende was een klein zelfstandig baasje, die hard heeft gewerkt maar niets heeft kunnen vergaren, en daarom ben ik U[we] Excellentie zo dankbaar, daar ik op mijn 82ste jaar een paar centen krijg, die ik zelf kan besteden; want een mensch heeft wel eens iets nodig en daarbij komt nog, dat het zoo indroevig is, dat men met open hand moet gaan staan.

Zuster Feliciane Jenkens, een non uit Amersfoort, liet weten dat ze zich door Drees' Noodwet bevrijd voelde:

Dat wij op onze oudere leeftijd nog zoo'n mooie oude dag hebben, is uw werk geweest. Ondergetekende is een relig[i]eus die nu de kans nog heeft, om eens de familie te bezoeken, een ander een plezier te doen, waar ik in de [levens]jaren 20 tot 70 niet aan hoefde te denken.

En J. Raap uit Amsterdam gaf Drees zelfs spontaan iets terug voor de uitkering:

[Ik voel] mij verplicht u een klein extraatje te zenden in de vorm van een tabaksbon [...] uit erkentelijkheid voor het mooie werk dat u heeft gebracht voor de ouden van dagen! In de volksmond zegt men zoo onderling: Je krijgt een stoel in den hemel! Nu, van mij wel vier – in gedachten!

Zulke dankberichten krijgt een bewindspersoon op het ministerie van SZW tegenwoordig zelden. Het departement waar Drees ooit leiding aan gaf heeft tegenwoordig een Directie Communicatie, en daarbinnen is een groep verantwoordelijk voor de beantwoording van burgerbrieven. Ik vroeg hen laatst of de minister en staatssecretaris de afgelopen jaren wel eens bedankbrieven of -e-mails van burgers over het gevoerde beleid hadden ontvangen. Een voorlichter reageerde aanvankelijk wat lacherig – het idee dat zoiets zou kunnen, een bedankbrief... Na enig nadenken herinnerde men zich de laatste tijd 'twee van dat soort berichten' te hebben ontvangen. De strekking ervan wisten de voorlichters echter niet meer, en de e-mails waren zo snel niet terug te vinden. Dat laatste gebeurt in Den Haag wel vaker.

'Ondankbare' reacties waren echter ruim voorhanden, en men was zo welwillend mij enkele geanonimiseerde citaten toe te sturen. Over de kostendelersnorm – ook wel bekend als de 'mantelzorgboete' – schreef een burger onlangs:

Hoe kan een ministerie een wet instellen waardoor de minder betaalde mensen diep in de ellende komen? [...] Mijn zoon kan [...] niet meebetalen aan [mijn] woonkosten, maar er wordt gewoon 250 euro gekort. Dit vind ik dus niet menselijk. Sinds ik dit weet [ben ik] zwaar depressief en [heb ik] geen zin meer in het leven.

Een ander liet staatssecretaris Klijnsma weten:

U werkt aan een samenleving waar kinderen geen verantwoordelijkheid meer kunnen nemen voor hun ouders. De mantelzorgboete is m.i. héél onverstandig: slecht voor Nederland, slecht voor [de] betrokken kinderen en slecht voor de PvdA. Dit soort onsolidaire standpunten snappen veel PvdA'ers niet, ik in elk geval niet.

En over de tegenprestatie in de bijstand merkte een derde schrijver op:

In de nieuwe wetsvoorstellen [...] worden analfabeten, buitenlanders en Friezen verplicht om goed Nederlands te leren; worden mensen met tattoos of piercings, lange haren of met een psychische aandoening verplicht om zich volgens de norm te gedragen; worden mensen gedwongen om niet-passend werk te aanvaarden. [...] Kunt U mij uitleggen hoe deze maatregelen te rijmen zijn met 'Sterker en Socialer'?

Dit zijn dan nog vrij gematigde reacties – minister Asscher (2016) bracht onlangs op Facebook een paar burgergeluiden onder de aandacht die veel heviger waren.

De verschillen tussen de oude 'dankbare' en de tegenwoordige 'ondankbare' burgerreacties illustreren hoe ingrijpend de verwachtingen over de sociale zekerheid in de loop der jaren zijn veranderd. Wat gaat hier achter schuil? Enkele verklaringen liggen voor de hand:

- de burger is hoger opgeleid, welvarender en mondiger dan vroeger;
- door de moderne communicatiemiddelen kost het tegenwoordig minder tijd, moeite en geld om voor je mening uit te komen;
- en de machtselite waar Asscher en Klijsma toe behoren is veel 'eenzamer' dan die waar Drees deel van uitmaakte (De Hart en Van Houwelingen 2014).

Dat alles speelt ongetwijfeld een rol, maar daar wil ik het hier niet over hebben. In dit artikel ga ik na of de omslag in de burgerreacties te maken heeft met veranderende zekerheden op het terrein van inkomen en arbeid, en met de manier waarop die hebben doorgewerkt in de sociale opdeling van Nederland. Het is hierbij van belang dat 'sociale zekerheid' kan worden opgevat als een institutioneel systeem gericht op het verwezenlijken van bepaalde maatschappelijke doelstellingen: dit betreft de *'collectively defined rights, duties, conditions and potential sanctions which aim to generate positive social outcomes by protecting individual actors against economic deficits'* (Vrooman 2009: 126). Theoretisch omvat dit de collectieve bescherming tegen tekorten aan inkomen, arbeid, gezondheid en maatschappelijke deelname (Vrooman 2009: 126-133).

In de praktijk was het stelsel van sociale zekerheid oorspronkelijk gericht op de garantie van een aanvaardbaar minimuminkomen en het behoud van de verworven levensstandaard als mensen met bepaalde risico's worden geconfronteerd; het stond toen in Nederland betrekkelijk los van de regulering van de arbeidsmarkt (Titmuss 1958; Veldkamp 1978, 1984; Berghman 1986; Deleeck 1991). Die inkomensdoelstelling werd de laatste decennia echter minder belangrijk, en ook minder geïsoleerd opgevat. Het beleid ging zich meer richten op arbeidsdeelname ('werk boven inkomen') en recenter ook op 'maatschappelijk meedoen' (Vrooman 2010). Dat laatste begrip heeft in het publieke debat vele betekenissen. Het kan verwijzen naar een extra doel: het tegengaan van sociale uitsluiting (Jehoel-Gijsbers 2004; Vrooman en Hoff 2013). Soms slaat het op een alternatief middel: de *informal delivery*, waarbij de burger zelf zorg draagt voor zekerheid, bijvoorbeeld door te sparen of via een broodfonds (De Moor 2013). Een derde mogelijkheid is dat 'meedoen' verwijst naar het proces van institutionele besluitvorming,

door cliëntenraden erbij te betrekken, ontvangers en deelnemers op te nemen in het bestuur van pensioenfondsen, of via moderne vormen van burgerparticipatie (Van Gestel et al. 2013). In een laatste betekenis is maatschappelijke participatie onderdeel van de regels, waarbij mensen het 'juiste' gedrag moeten vertonen om een uitkering of hulp te krijgen, of dat mogelijk te maken (Frericks 2014). De verplichting tot het leveren van een tegenprestatie in de bijstand is daarvan een voorbeeld. Door de verschuiving van inkomensbescherming naar participatie op de arbeidsmarkt en in de maatschappij is volgens sommigen sprake van een paradigmatische verandering; zo werd in de Troonrede van 2013 gesteld dat 'de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving' (Veldheer et al. 2012; AZ 2013).

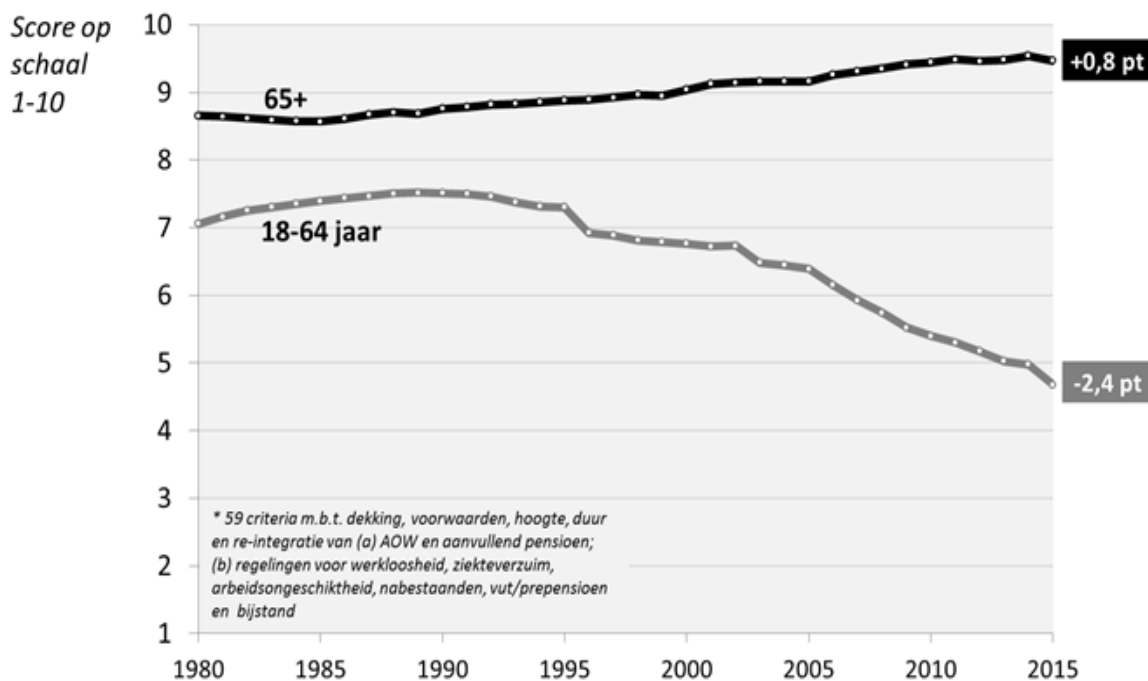
2 35 jaar inkomenszekerheid

Bij velen bestaat het idee dat de inkomenszekerheid in Nederland sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw sterk en gestaag is verminderd. Men kan dit – vrij naar Chandler (1953) en Palier (2010) – 'een lang afscheid van Drees' noemen. Het beeld is begrijpelijk: de sociale zekerheidsregelingen zijn de afgelopen 35 jaar immers op vele punten herzien. Te denken valt aan:

- de verlaging en herhaaldelijke bevrozing van het sociaal minimum;
- de aanpassingen van de duur en hoogte van de Werkloosheidswet;
- de verhoging van de pensioenleeftijd;
- de opkomst en ondergang van de regelingen voor vut en prepensioen;
- de inperking van de nabestaandenwet;
- de veranderde regels over solliciteren, samenwonen, activering en tegenprestaties in de bijstand;
- en de moeizame transformatie van de regelingen voor ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid.

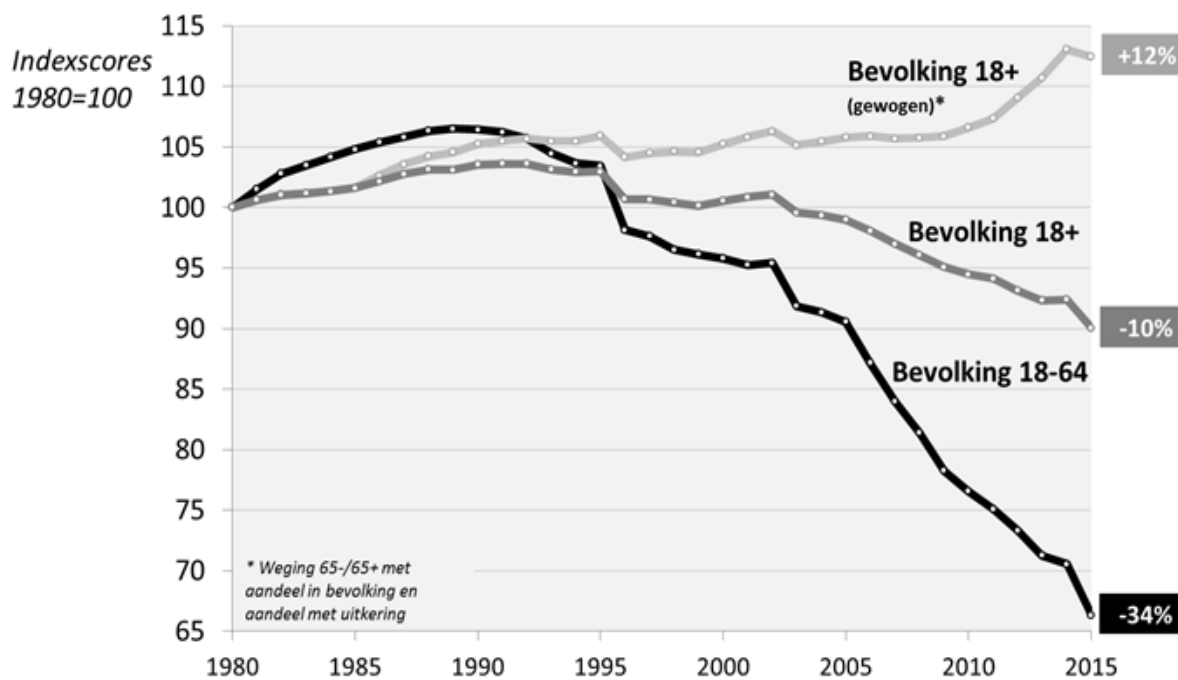
Dat alles leidde tot stevige politieke tegenstellingen en liet de maatschappij niet onberoerd (zie SCP 1998: 421-500; Van Gerwen en Van Leeuwen 2000; Van Gerven 2008; De Koning 2010; Vrooman 2010; Van Gestel et al. 2013; De Kam 2015; Nationaal Archief 2016: 203-208 en 291-372). Maar klopt het idee van een voortdurend afnemende inkomenszekerheid wel? En zo ja, hoe sterk was die daling dan, en gold ze voor iedereen in dezelfde mate? Om hier zicht op te krijgen heb ik een kwantitatieve analyse verricht van de institutionele veranderingen sinds 1980. Voor de regelingen die betrekking hebben op uiteenlopende risico's – werkloosheid, ouderdom, ziekteverzuim, enzovoorts – is nagegaan hoe de inkomensprotectie zich ontwikkelde. Het gaat in totaal om 59 institutionele kenmerken. De oorspronkelijke categorieën van elk van deze indicatoren zijn op grond van de theoretische minimale en maximale scores op een schaal van 1 tot 10

Figuur 1 Inkomensprotectie: sociale zekerheid (1980-2015)*

Bronnen: zie bijlage 1.

Figuur 2 Inkomenszekerheid bevolking 18+ (1980-2015)

geplaatst. Als een indicator aan de bovenkant theoretisch niet begrensd is, is het maximum gelijkgesteld aan de hoogste waarde die tussen 1980 en 2015 feitelijk werd bereikt. Vervolgens zijn de indicatoren voor ieder aspect (dekking, uitkeringsvoorwaarden, uitkeringshoogte, maximale duur en re-integratie) gewogen opgeteld. De scores per aspect zijn daarna met een gelijk gewicht samengevoegd tot een totaalcijfer voor elk afzonderlijk risico. De uitkomsten per risico zijn ten slotte ongewogen gesommeerd tot twee maatstaven voor inkomensprotectie boven en beneden de pensioenleeftijd. Bijlage 1 geeft een overzicht van de gebruikte indicatoren en weegfactoren, bijlage 2 toont de ontwikkeling van de scores per type risico.

Bij de groep jonger dan 65 jaar zien we inderdaad een dalende tendens, maar die zette pas in 1990 in (figuur 1). Tijdens de jaren tachtig verbeterde de totale inkomensprotectie van de potentiële beroepsbevolking nog iets. Dat kwam door de explosieve groei van de regelingen voor vervroegde uittrekking, en door de uitbreiding van de WW-rechten. Het laatste deed zich vooral voor bij 50-plussers: de nieuwe arbeidsverledeneisen betekenden dat zij langer recht kregen op een WW-uitkering. De score steeg verder doordat in 1988 een behoorlijke groep mannelijke nabestaanden recht kreeg op een uitkering. Voor die tijd konden uitsluitend weduwen en wezen hier aanspraak op maken. De rechten-uitbreidingen van vervroegd gepensioneerden, oudere werklozen en weduwnaars overtroffen tot 1990 de inperkingen die bijstandsontvangers en arbeidsongeschikten ervoeren.

Maar vanaf dat jaar gaat de trend naar beneden. De regelingen voor vutters en de uitzonderingspositie van oudere werklozen werden geleidelijk weer afgebouwd. In de nieuwe nabestaandenwet kregen mannen en vrouwen gelijke rechten, maar die waren even beperkt. Belangrijke andere rechtenverminderingen waren er bij de arbeidsongeschiktheidsregelingen en in de bijstand. Maar ook de overgang van ambtenaren naar de minder gunstige werknemersverzekeringen drukte de score. De invoering van de Participatiewet, in 2015, is het laatste element van deze 25-jarige neergang. Ze zorgt in de grafiek voor een extra knikje.

Wat opvalt, is dat er sinds het midden van de jaren negentig beneden de pensioenleeftijd nauwelijks nog uitbreidingen van de bescherming voorkwamen. Een uitzondering is de plicht tot twee jaar loondoorbetaling bij ziekte. Dat kostte de overheid echter geen geld: de werkgevers draaiden er voor op. Verder waren er kleine verhogingen van de uitkering tijdens de eerste maanden van de WW en bij de selecte groep volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Ten slotte stegen de re-integratiebudgetten in de bijstand vanaf het midden van de jaren negentig, en dat verzachtte de neerwaartse trend enigszins. Hierop is de laatste jaren echter sterk bezuinigd, en het mitigerend effect is inmiddels weggeëbd.

Het 'lange afscheid van Drees' deed zich bij de niet-gepensioneerden dus voor, maar pas vanaf 1990. De verandering voor deze groep was fors: het rapportcijfer voor hun inkomensprotectie daalde van 7,1 in 1980 naar 4,7 in 2015.

Bij de gepensioneerden is het beeld geheel anders. Zij hadden in 1980 al een hoge score (8,7). Dit verbeterde in de loop der tijd, tot een 9,5 in 2014, met een kleine terugval in het laatste meetjaar. De positieve trend bij ouderen komt allereerst doordat steeds meer mensen aanvullend pensioen opbouwden; en gemiddeld werd dat steeds hoger. Verder zorgde de stijgende levensduur ervoor dat mensen langer baat hadden van de AOW en de aanvullende pensioenen. Ten slotte gingen de AOW-uitkeringen vanaf de jaren negentig reëel omhoog. Sinds 2008 zijn ze boven het peil van 1980 beland, terwijl de bijstandsnorm daar in 2015 nog steeds onder ligt.

De positieve algemene tendens bij ouderen wordt gematigd doordat steeds meer mensen op de AOW worden gekort, omdat ze voor hun 65^e niet alle jaren in Nederland hebben gewoond. Dit wordt versterkt door het afnemend gewicht van de forfaitaire opbouw.² Ook ging er een drukkend effect uit van het omzetten van eindloon- in middelloonregelingen, en van de verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd. Dat laatste gebeurt sinds 2015, toen ook de koopkracht van de aanvullende pensioenen achterbleef en de AOW-toeslag voor jongere partners werd afgeschaft. Echter, ondanks deze reducties was er bij ouderen over de gehele periode bezien beslist geen sprake van een 'lang afscheid van Drees'.

Wat betekent dit nu voor de Nederlanders? De inkomenszekerheid van de groep tussen 18 en 64 jaar daalde na 1980 met 34% (figuur 2). Wanneer we naar de gehele volwassen bevolking kijken, door de twee reeksen uit figuur 1 te middelen, blijft van die afname slechts 10% over. De ongunstige ontwikkeling in de bescherming van de potentiële beroepsbevolking wordt dan deels gedempt door de gunstige ontwikkeling bij ouderen. Echter, door de reeksen van de twee leeftijdsgroepen zonder meer samen te nemen, gaat men voorbij aan het gegeven dat het grootste deel van de bevolking niet gepensioneerd is, al groeide het aandeel 65-plussers in de loop der tijd behoorlijk. Bovendien negeert men bij een ongewogen middeling van de twee reeksen dat boven de pensioenleeftijd vrijwel iedereen AOW ontvangt, terwijl jongere mensen meestal niet van een uitkering leven. Als we de ontwikkelingen van de bevolkingsaandelen en in het uitkeringsgebruik verdisconteren slaat het beeld om. Uit de gewogen reeks in figuur 2 blijkt dat de gewogen inkomenszekerheid van de totale bevolking tussen 1980 en 2015 met 12% steeg. Die verbetering viel echter uitsluitend de groeiende groep gepensioneerden ten deel. Ik betwijfel of Drees dit oorspronkelijk zo bedoelde.

3 35 jaar werkzekerheid

Als de werkzekerheid in de loop der tijd zou zijn toegenomen, hoeft de ongunstige ontwikkeling van de inkomenszekerheid van de beroepsbevolking echter geen probleem te zijn. Laten we daarom bezien hoe het de werkenden de afgelopen 35 jaar verging. Ook daarvoor heb ik een maatstaf geconstrueerd. Die is afgeleid van twee reeksen van de OESO

---

² Ieder jaar dat men ingezetene van Nederland is telt voor 2% mee bij de bepaling van de AOW-hoogte. Bij de invoering van de regeling was besloten dat de jaren vóór 1957 altijd worden verdisconteerd, ook als men buiten Nederland verbleef. Logischerwijs beschikken de cohorten die vanaf 2007 met pensioen gingen niet meer over zulke forfaitaire jaren.

voor de wettelijke bescherming van mensen met een vaste baan, en met een tijdelijk contract of uitzendwerk. De indicatoren hebben betrekking op ontslagbescherming en -vergoedingen, het aantal malen dat een tijdelijk contract kan worden verlengd, en dergelijke. Het is een langlopende maatstaf, maar ze is beperkter dan die voor inkomensprotectie.³ Hier is versie 1 van de OESO-reeksen gebruikt. Deze bevat acht indicatoren voor vaste contracten en zes voor tijdelijk werk en uitzendarbeid. Gegevens voor 2014 en 2015 werden ontleend aan het CPB (2013: 5-7). De protectie bij collectief ontslag blijft hier buiten beschouwing; die is volgens versie 3 van de OESO-maatstaf tussen 1997 en 2013 in Nederland echter niet veranderd (Venn 2009). Ik heb aangenomen dat het vrij stabiele beeld aan het begin van de tijdreeks ook geldt voor 1980-1984, waar geen gegevens over zijn.

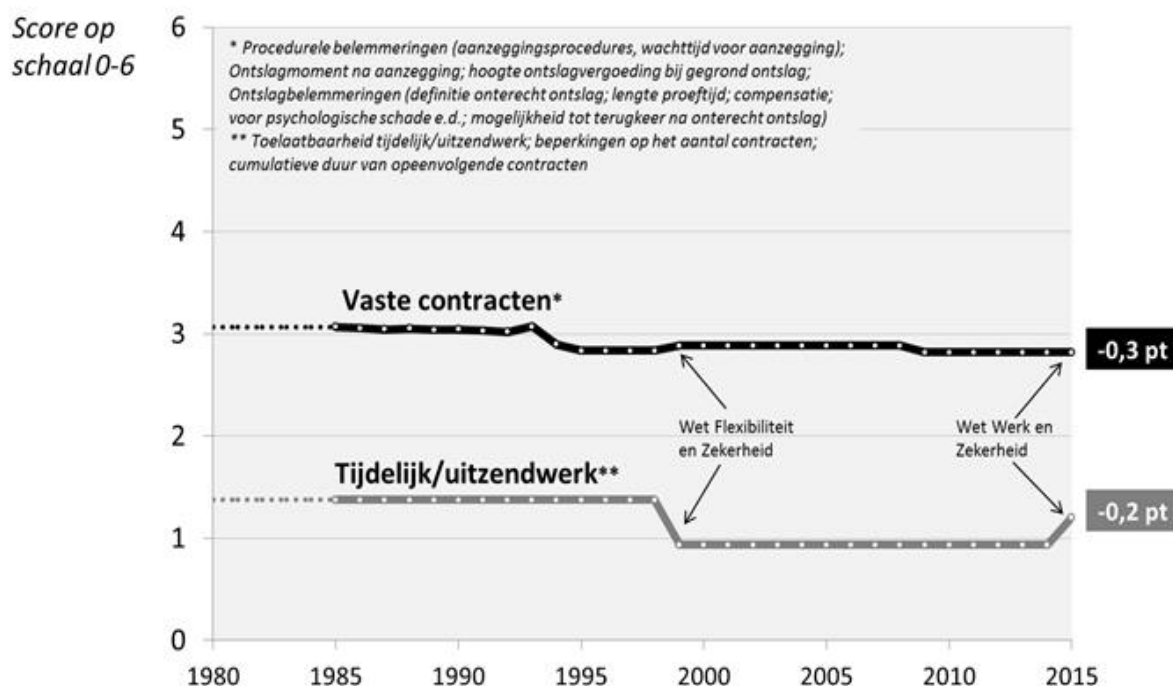
Bij de werknemersprotectie is veel minder beweging dan bij de inkomens. Tot het midden van de jaren negentig daalde de bescherming van mensen met een vast contract licht (figuur 3). Toen in 1999 de Wet Flexibiliteit en Zekerheid werd ingevoerd kwamen werkenden met een tijdelijk contract en uitzendkrachten op iets grotere afstand te staan van degenen met een regulier dienstverband. In 2009 werd de ontslagvergoeding voor mensen met een vast contract en veel dienstjaren wat lager, door een verandering in de kantonrechtformule. Vorig jaar werd de Wet Werk en Zekerheid van kracht. Voor vaste werknemers had dit op de OESO-maatstaf per saldo geen effect. Maar door de nieuwe regels over opeenvolgende contracten (de ketenbepaling) werd de score voor de wettelijke protectie van tijdelijke werknemers iets hoger. Dat deed ongeveer drie vijfde teniet van de kleine terugval, die bij hen eerder door de Flexwet ontstond.⁴ Hierbij passen wel enkele kanttekeningen. Het is op onderdelen nog te vroeg om het effect van de WWZ te beoordelen, en de gedragsreacties van werkgevers blijven in deze berekening buiten beschouwing. Die kunnen verschillen tussen kleinere en grote bedrijven, of tussen sectoren.

---

³ De OESO heeft onlangs ook een maatstaf voor 'arbeidsmarktzekerheid' ontwikkeld (Hijzen en Menyhert 2016). Als we het daaraan afmeten, doet Nederland het goed, met de vierde plek in een groep van 34 landen. Dit criterium is echter niet voor een lange periode beschikbaar, en vermengt bovendien arbeids- met inkomenszekerheid. Analytisch kan men die beter scheiden, want de ontwikkelingen gaan niet per definitie in dezelfde richting.

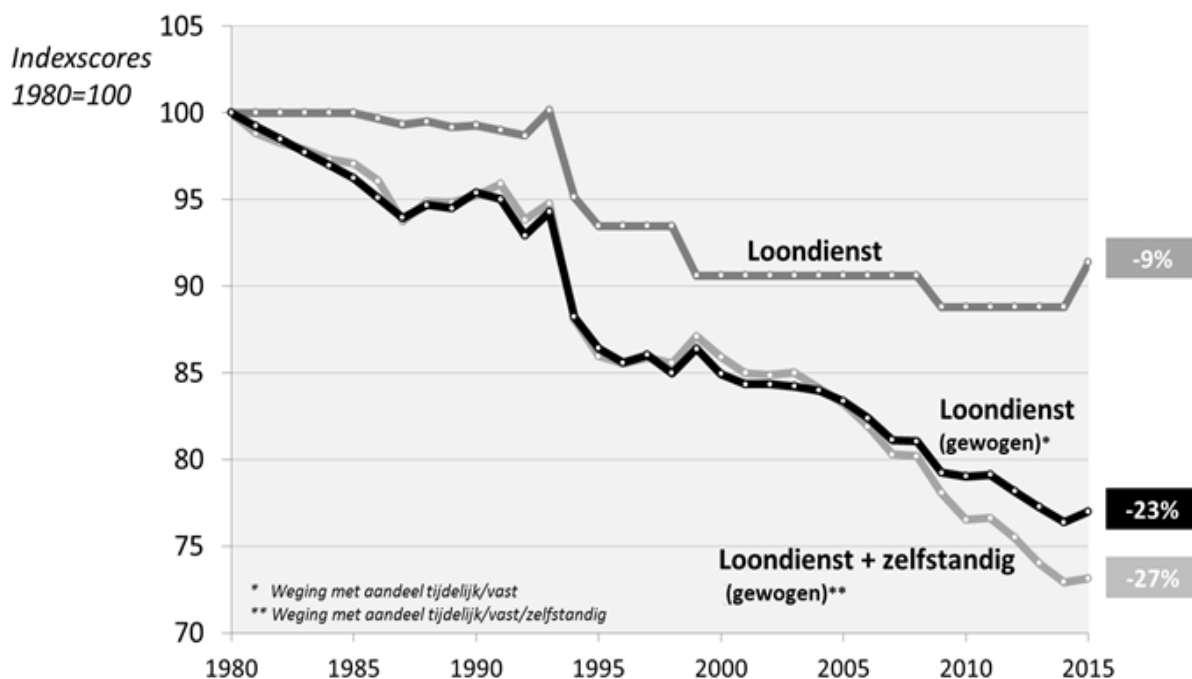
⁴ Door de invoering van de WWZ veranderde de bescherming van vaste werknemers op de OESO-indicator per saldo niet; via de UWV-route nam ze toe, via de kantonrechter af. De bescherming van tijdelijk personeel en uitzendkrachten steeg met 0,2 punt, vanwege de veranderingen in de ketenbepaling. Voor uitzendkrachten duurt het 5,5 jaar voordat recht op een vast dienstverband ontstaat, veel langer dan bij reguliere tijdelijke werknemers. Dat komt door cao-afspraken over het uitzendbeding (de eerste 78 weken geven geen recht op een vaste aanstelling) en het aantal en de maximale duur van de tijdelijke contracten als dat niet meer van toepassing is (zes contracten in vier jaar). Ten opzichte van de situatie voor de WWZ, toen het uitzendbeding onbeperkt gold, biedt dit theoretisch iets meer bescherming. Twee andere WWZ-maatregelen, de afschaffing van de proeftijd bij tijdelijke contracten en de gelijke behandeling van payroll-werknemers, beïnvloeden de scores niet, omdat de gekozen indicatoren hier niet gevoelig voor zijn.

Figuur 3 Werknemersbescherming naar contractvorm (1980-2015)

Bron: OECD Employment Protection Statistics (1985-2013); CPB (2014-2015).

Figuur 4 Werkzekerheid van de beroepsbevolking (1980-2015)

Om de totale werknemersprotectie te meten telt de OESO de twee reeksen rechtstreeks op. Dat is echter geen goede indicator voor werkzekerheid. Stel dat in een land de scores voor 'vast' en 'tijdelijk' maximaal zijn, dan is het nog steeds waarschijnlijk dat mensen zonder vast contract eerder hun baan verliezen.⁵ Een analyse met behulp van de gegevens van het Arbeidsaanbodpanel ondersteunt dit. Als de overige omstandigheden hetzelfde zijn, is de kansverhouding (wel of geen werkbehoud in een periode van twee jaar) bij tijdelijke krachten een factor 0,34 lager dan bij medewerkers in vaste dienst. Wanneer we dat verdisconteren in de optelling van de scores, blijkt de werkzekerheid⁶ van alle mensen in loondienst tussen 1980 en 2015 te zijn afgenomen met 9% (figuur 4).

In die berekening is de groei van het aandeel tijdelijke banen echter nog niet verwerkt. Volgens de OESO had in 1985 slechts één op de twaalf niet-zelfstandig werkenden geen vast dienstverband (7,6%), en was dit in 2014 opgelopen tot ruim één op de vijf (21,7%; het aandeel voor 2015 is geschat). Als we de scores wegen met de ontwikkeling van de aandelen met een vaste of tijdelijke aanstelling onder de loontrekkenden, blijkt de werkzekerheid sinds 1980 veel sterker te zijn afgenomen, met 23%. In 2015 is dit voor het eerst in jaren wel iets verbeterd. Het kan echter goed zijn dat dit 'WWZ-effect' de komende jaren geen keerpunt zal blijken, maar een kleine opleving is in een langdurig neergaande trend. Opmerkelijk is wel dat de invloed van de invoering van de Flexwet in 1999 na weging positief is. Dat komt doordat de dalende protectie van tijdelijke werknemers samenging met een lichte verbetering in de bescherming van degenen met een vaste baan (zie figuur 3), en deze laatste groep weegt zwaarder. Bovendien was 1999 een van de weinige jaren in de OESO-reeks waarin het aandeel mensen met een vast contract licht toenam (van 87,2 naar 88,0%).

De werkzekerheid van zelfstandigen is gering: deze hangt af van hun succes bij het binnenhalen van langdurige opdrachten, en van de bereidwilligheid van consumenten en bedrijven om hun waar of diensten te kopen. Bij de drie typen overeenkomsten (aanneming, opdracht en overig, zoals franchise, distributie en samenwerking) die het Burgerlijk Wetboek voor zelfstandigen onderscheidt, is in beginsel geen sprake van een arbeidsrelatie en is de gebruikelijke werknemersprotectie dus niet van toepassing. De

---

⁵ Babbie (2016) stelt dat men bij de constructie van samengestelde maatstaven de componenten in beginsel met gelijk gewicht op moet tellen, tenzij er een overtuigende reden is dat niet te doen. Dat laatste is hier het geval. De indicatoren meten bij vaste en tijdelijke medewerkers weliswaar de wettelijke bescherming die voor deze groepen relevant is, maar die heeft een sterk uiteenlopend karakter. Zo krijgen uitzendwerkers doorgaans geen ontslagvergoeding, en is bij mensen met een vaste aanstelling de maximale cumulatieve duur van opeenvolgende contracten irrelevant.

⁶ Merk op dat in figuur 3 de indicatoren voor vaste werknemers vooral betrekking hebben op baan zekerheid, en die voor tijdelijke werknemers op werkzekerheid. In figuur 4 is dit een amalgaam geworden, waarbij de twee reeksen aan elkaar gekoppeld zijn op basis van de empirische werkzekerheid van de verschillende typen werknemers. Hiertoe is een probitmodel geschat, met als afhankelijke variabele de kans op twee jaar werkbehoud bij de loontrekkenden in het Arbeidsaanbodpanel (2000-2014). De belangrijkste determinant is de contractvorm twee jaar eerder (vast/tijdelijk), gezuiverd voor het effect van voltijd- of deeltijdarbeid. Daarnaast is gecontroleerd voor de invloed van leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, economische conjunctuur (meetjaar), burgerlijke staat, de aanwezigheid van kinderen tot 12 jaar en de subjectieve gezondheidsbeleving.

derde lijn in de figuur laat zien dat de werkzekerheid verder daalt als we zelfstandigen meetellen. Sinds 1980 bedroeg de totale afname bij alle werkenden 27%. De sterke groei van het aandeel zelfstandigen in de afgelopen twaalf jaar, die zich concentreerde bij de zzp'ers, draagt hieraan bij.

De daling is daarmee bijna net zo groot als we eerder zagen bij de inkomens van deze bevolkingsgroep. De afnemende inkomenszekerheid van niet-gepensioneerden wordt dus niet gecompenseerd door meer werkzekerheid. Integendeel: in beide opzichten groeide de onzekerheid, vooral sinds het midden van de jaren negentig. Dit roept twee vragen op: heeft de gewijzigde inkomens- en werkzekerheid de maatschappelijke positie van burgers beïnvloed? En helpt de groei van het 'meedoen in onzekerheid' ons te begrijpen waarom de toon van de burgerreacties tegenwoordig zoveel schriller is dan in de tijd van Drees? Ofwel, hebben de institutionele veranderingen die we zojuist bespraken doorgewerkt in de sociale opdeling en in de manier waarop mensen naar de Nederlandse samenleving kijken? Dat zijn bij uitstek sociologische vragen. Een definitief antwoord vergt meer onderzoek naar de oorzakelijke verbanden en de onderliggende processen. Op basis van wat bekend is krijgen we wel een eerste indruk.

4 De sociale opdeling in 2014

Om zicht te krijgen op het verband tussen de institutionele veranderingen en de sociale segmentatie grijp ik terug op de SCP-studie *Vershil in Nederland* (Vrooman et al. 2014, 2015). Daarvoor hielden we een representatieve enquête onder bijna 3000 volwassenen, die werd aangevuld met registratiegegevens van het CBS. Een latente klassenanalyse leert dat in 2014 de Nederlandse bevolking op basis van de uiteenlopende hulpbronnen in zes groepen is opgedeeld (tabel 1).⁷

---

⁷ De bevolkingssegmenten zijn het resultaat van een latente klassenanalyse (Hagenaars en McCutcheon 2002; Muthén en Muthén 2010) van de volgende indicatoren (zie verder Boelhouwer et al. 2014 en Vrooman 2014):

- economisch kapitaal: bereikt opleidingsniveau, arbeidsmarktpositie, gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen, vrij vermogen, overwaarde van de eigen woning;
- sociaal kapitaal (sociale en instrumentele steun): frequentie van contact met familie, vrienden, burens; aantal mensen met wie men persoonlijke zaken kan bespreken; aantal mensen in invloedrijke beroepen dat men persoonlijk kent;
- cultureel kapitaal: leefstijl (buitenlandse vakanties; uit eten in dure restaurants; bezoek klassieke concerten, toneel, kunstmusea); digitale vaardigheden; beheersing van de Engelse taal;
- persoonskapitaal: fysiek (subjectieve gezondheidsbeoordeling; belemmeringen traplopen); mentaal (zelfvertrouwen; negatief zelfbeeld; depressiviteit); esthetisch (beoordeling eigen uiterlijk/inschatting oordeel van anderen over eigen uiterlijk); score op Body Mass Index (ernstig overgewicht; overgewicht; ondergewicht; normaal gewicht).

Tabel 1 Sociale opdeling van de volwassen bevolking op basis van vier soorten kapitaal (2014)

	Bevolkingsgroep					
	Gevestigde bovenlaag	Jongere kansrijken	Werkende middengroep	Comfortabel gepensioneerden	Onzekere werkenden	Precariaat
% in bevolking (18+)	15%	13%	27%	17%	14%	15%
Totaalkapitaal ^a	1,10	0,64	0,31	0,03	-0,55	-0,99
Kapitaalvormen ^b						
economisch kapitaal	1,18	-0,25	0,38	0,13	-0,87	-1,07
sociaal kapitaal	0,72	0,69	-0,11	-0,31	-0,28	-1,03
cultureel kapitaal	0,84	0,82	0,35	-0,52	-0,11	-1,92
persoonskapitaal	0,49	0,49	0,17	0,09	-0,59	-0,82
Karakterisering op kapitaalvormen	Hoogst opgeleid, hoogste inkomens en vermogens. Oververtegenwoordiging zelfstandigen/ gepensioneerden. Hoogste aandeel koopwoningen, hoogste overwaarde.	Een na hoogst opgeleid. Niet veel inkomen en vermogen. Veel huurwoningen; koopwoningen weinig overwaarde. Veel studenten. Relatief veel zelfstandigen.	Bovengemiddeld economisch kapitaal. Hoogste arbeidsdeelname, vrijwel uitsluitend in loondienst. Vaak een koophuis, met beperkte overwaarde.	Gemiddeld laag opgeleid. Redelijk inkomen, behoorlijk vermogen, vaak een koophuis, veel overwaarde (zelden onderwaterhypotheek). Veel ouderdomspensioen, ook vut/renteniers.	Gemiddeld opleidingsniveau. Veel inkomens in het onderste deciel. Gericht op arbeidsmarkt, maar positie onzeker (tijdelijke contracten, werkloos). Laagste vrije vermogen. Veel huur, koopwoning vaak onder water.	Laagst opgeleid, vaakst uitkering of karig pensioen, weinig werkenden. Vaak huurwoning en nauwelijks vermogen. Redelijk aandeel gepensioneerden.
Karakterisering op overige kenmerken	Uitgebreid sociaal en instrumenteel netwerk. Meest luxueuze leefstijl. Hoogste mentaal kapitaal.	Uitgebreid sociaal en redelijk instrumenteel netwerk. Meeste digitale vaardigheden en beste beheersing Engels. Fysiek het gezondst, esthetisch meest aantrekkelijk.	Klein instrumenteel netwerk, redelijk sociaal netwerk. Goede digitale vaardigheden en redelijke beheersing Engels, maar weinig luxueuze leefstijl. Fysiek gezond, maar minder hoog mentaal en esthetisch kapitaal.	Redelijk instrumenteel netwerk, vrij beperkt sociaal netwerk. Tamelijk luxueuze leefstijl, maar slechte beheersing Engels en achterblijvende digitale vaardigheden. Hoog mentaal en esthetisch kapitaal, fysiek minder.	Redelijk sociaal netwerk, maar klein instrumenteel netwerk. Redelijke beheersing Engels en digitale vaardigheden. Minste mentale kapitaal.	Nauwelijks instrumenteel en beperkt sociaal netwerk. Minst luxueuze leefstijl, geringste digitale vaardigheden en de slechtste beheersing van Engels. Fysiek meest ongezond en te zwaar.
	Veel middelbare leeftijd (35-64), weinig jongeren (gemiddeld 52 jaar). Veel samenwonenden. Nagevoel volledig autochtoon (enkele westerse migranten). Hoogste aandeel mannen. Weinig niet-stemmers, veel VVD of D66.	Veel jongeren, veel alleenstaanden (gemiddeld 36 jaar). Relatief veel niet-westerse migranten. Relatief veel mannen. Bezoeken het minst vaak een kerk, moskee of ander gebedshuis; wonen vaak in het westen van het land. 1/3 ^e gaat niet stemmen of weet het niet. Voorkeur D66.	Jonger dan 65 jaar, maar veel spreiding (gemiddeld 42 jaar). Veel gezinnen met kinderen. Vrij weinig niet-westerse migranten. Weinig niet-stemmers, maar 20% weet niet welke partij. Indien wel bekend: vooral VVD en D66, gevolgd door SP.	Vooraf 50 jaar of ouder (gemiddeld 64 jaar). Weinig niet-westerse migranten. Bezoeken relatief vaak kerk, moskee of ander gebedshuis. Gaan meestal wel stemmen, vooral CDA, gevolgd door VVD en D66. Relatief veel 50plus-kiezers.	Middelbare leeftijd (35-64 jaar) en iets daaronder (25-34 jaar), weinig 65+ (gemiddeld 41 jaar). Relatief veel migranten. Hoogste aandeel vrouwen. Relatief veel eenoudergezinnen. Grootste aandeel niet-stemmers. Verder veel SP, PVV en D66.	Gemiddeld 62 jaar, weinig jongeren, maar verder grote spreiding. Veel alleenstaande ouderen. Gaan het meest frequent naar kerk, moskee of ander gebedshuis. Relatief veel migranten en vrouwen. Veel niet-stemmers en mensen die het niet weten. Stemmers kiezen vaak SP, PVV of PvdA.
	Geluksscore: 8,1 ^c	Geluksscore: 7,7 ^c	Geluksscore: 7,6 ^c	Geluksscore: 7,6 ^c	Geluksscore: 6,1 ^c	Geluksscore: 6,3 ^c

^a Afstandsscores; berekend via proximateitsanalyse van *Cohen's distances*; zie Boelhouwer *et al.* (2014: 318) (gemiddelde=0).

^b Groepsgemiddelde (bevolkingsgemiddelde=0, standaarddeviatie=1).

^c Groepsgemiddelde op schaal van 1-10.

Bron: SCP, *Verskil in Nederland 2014*.

Voor een deel hangt die segmentatie samen met het uiteenlopende economisch kapitaal van de groepen: het geld waarover mensen beschikken, hun beroep, hun onderwijskwalificaties en vaardigheden. Ze houdt echter ook verband met verschillen in:

- het sociaal kapitaal dat in hun netwerken besloten ligt;
- het cultureel kapitaal dat tot uiting komt in hun leefstijl, taalbeheersing en digitale vaardigheden;
- en de drie aspecten van persoonskapitaal: hun fysieke gesteldheid, hun mentale kracht of onmacht, en hun aantrekkelijkheid (fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal).

De SCP-gegevens kennen maar één meetpunt. Daardoor kunnen we strikt genomen niet vaststellen of de zes bevolkingsgroepen gevormd zijn door de veranderingen in de inkomens- en werkzekerheid, die ik eerder besprak. Voor drie ervan ligt dat echter wel voor de hand. De groep *comfortabel gepensioneerden* is vermoedelijk deels het product van de toegenomen inkomensbescherming van ouderen. De *onzekere werkenden* staan niet alleen aan de rand van de arbeidsmarkt, maar zijn ook in mentaal opzicht kwetsbaar. Het eerste kan moeilijk los worden gezien van de toegenomen werkonzekerheid. Het *precariaat* is vaak aangewezen op de minimumuitkeringen die in de loop der tijd verslechterden, of op een 'kale' of gekorte AOW-uitkering; de verbetering van de pensioenen ging aan de ouderen in deze groep goeddeels voorbij. Bij het precariaat zien we vermoedelijk de afnemende inkomenszekerheid terug in de sociale segmentatie. Deze mensen hebben echter meer problemen dan materiële tekorten: ze staan ook onderaan in termen van persoonskapitaal, sociale netwerken en culturele hulpbronnen.

Drie andere groepen hebben waarschijnlijk minder last gehad van het groeiende 'meedoen in onzekerheid'. Mensen uit de *gevestigde bovenlaag* en de *jongere kansrijken* beschikken over veel hulpbronnen, en kunnen zich vaak op eigen kracht redden. Dat geldt ook voor de anderhalfverdieners in loondienst – doorgaans met kinderen – die behoren tot de *werkende middengroep*; althans, zolang ze hun vaste baan en goede gezondheid behouden. Een deel van de werkende middengroep heeft mogelijk zorgen over de toekomst en die van hun kinderen, vanwege de toegenomen inkomens- en werkonzekerheid.

5 Het maatschappelijk ongenoegen van de Nederlanders

De boze e-mails die bewindspersonen tegenwoordig ontvangen, kan men opvatten als een uitdrukking van maatschappelijk ongenoegen. De schrijvers zijn ontevreden over hoe het met Nederland gaat, en houden politici daar verantwoordelijk voor. Dezelfde SCP-enquête bevat daar veel informatie over, die hier in één maatstaf is samengebond. Ze is gebaseerd op enquêtevragen waarin burgers gevraagd is naar hun oordeel over het tekortschieten van de sociale bescherming; de weerstand tegen culturele verschillen; de afwijzing van verdere Europese eenwording; politieke verweesdheid; en het falen van de Nederlandse elite. Om de deelconcepten te meten zijn schalen geconstrueerd via niet-lineaire principale componentenanalyse; de gebruikte enquête-items zijn gespecificeerd in Vrooman (2016a, 2016b). Voor alle indicatoren is bij de schaling uitgegaan van een *spline ordinal* meetniveau. De categorie 'weet niet' en item non-respons zijn geïmputeerd met de

kwantificaties van de modale antwoordcategorie. Iedere schaal bestaat uit de objectscores op de eerste component, met gemiddelde=0 en standaarddeviatie=1. De betrouwbaarheid van de deelschalen is goed: Cronbach's alfa is respectievelijk 0,75 (tekortschietende sociale bescherming), 0,80 (weerstand tegen culturele verschillen), 0,72 (politieke verweesdheid) en 0,74 (falen van de elite). Het afwijzen van verdere Europese eenwording is afgemeten aan één enquêtevraag, waarvan de antwoorden in standardscores zijn uitgedrukt.

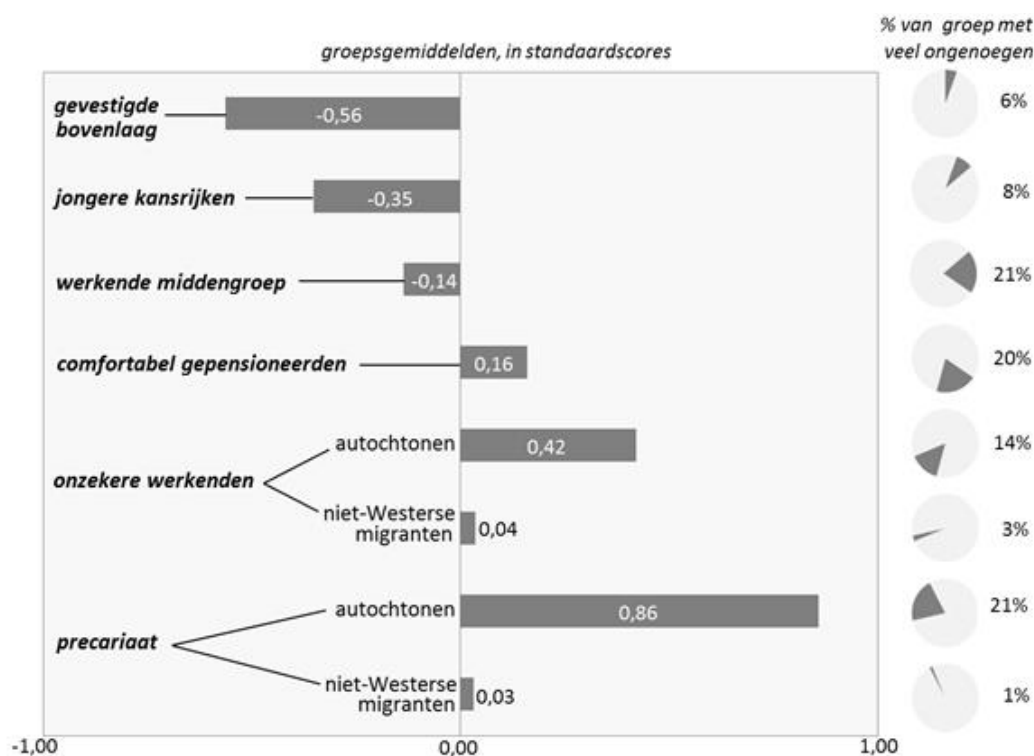
Een factoranalyse gaf aan dat de vier deelschalen en het losse 'Europese' item te herleiden zijn tot één onderliggende dimensie; vanaf de tweede factor is de eigenvalue kleiner dan 1. De samenvattende schaal voor maatschappelijk ongenoegen is geconstrueerd door de scores op de vijf deelaspecten op te tellen en opnieuw te standaardiseren. Ze heeft een goede betrouwbaarheid (Cronbachs alfa=0,73), die niet kan worden verbeterd door één van de onderdelen weg te laten.⁸ Figuur 5 toont de gemiddelde scores van het maatschappelijk ongenoegen volgens de indeling naar kapitaalgroepen uit *Vershil in Nederland*. Bij de onzekere werkenden en het precariaat bleek het zinvol een onderscheid te maken in het maatschappelijk ongenoegen van autochtonen en migranten.⁹ Daardoor komen we uit op acht bevolkingsgroepen. Een hogere score betekent dat mensen vinden dat:

- de overheid meer zou moeten doen om economische verschillen tegen te gaan;
- de verschillen in de normen, waarden en religie tussen migranten en autochtonen problematisch zijn, en dat migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur;
- de eenwording van Europa al te ver is gegaan;
- de overheid te weinig voor je doet; je geen invloed hebt op het regeringsbeleid; en ministers en Kamerleden er niet om geven wat je denkt;
- en de elite het eigen belang vooropstelt; haar maatschappelijke positie niet zelf heeft verdiend; jou niet begrijpt; en ervoor zorgt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat.

De figuur laat zien dat er weinig maatschappelijk ongenoegen is bij de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken. Ook bij de werkende middengroep ligt het beneden het gemiddelde. De comfortabel gepensioneerden belanden daar iets boven. Bij de onzekere werkenden en het precariaat is het maatschappelijk

⁸ In een afzonderlijke factoranalyse is nagegaan of het maatschappelijk ongenoegen verband houdt met de waardenschalen van Schwartz (2012). Dat blijkt echter niet het geval. De waarden universalisme, traditionalisme, macht, prestatiegerichtheid en hedonisme hangen wel enigszins samen met de zes bevolkingsgroepen (zie Boelhouwer et al. 2014: 303-304), maar in de additionele factoranalyse belanden deze items op afzonderlijke dimensies, los van het maatschappelijk ongenoegen zoals dat hier is gemeten.

⁹ Onder de gevestigde bovenlaag en de comfortabel gepensioneerden zijn nauwelijks niet-westerse migranten en heeft het weinig zin onderscheid te maken naar etnische herkomst. Bij de jongere kansrijken en de werkende middengroep komen ze wel voor, en is het maatschappelijk ongenoegen onder de niet-westerse migranten iets groter dan bij de autochtonen.

Figuur 5 Maatschappelijk ongenoegen onder de bevolking (2014)

Bron: SCP, *Vershil in Nederland 2014*.

ongenoegen groot tot zeer groot. Ten minste: als het om autochtonen gaat; de niet-westerse migranten komen veel lager uit.

De verschillen kunnen niet worden herleid tot de deelaspecten van het ongenoegen, zoals een geringere weerstand tegen culturele verschillen bij de niet-westerse migranten. Het contrast tussen de herkomstgroepen komt bij vrijwel alle aspecten van ongenoegen terug. Dit houdt overigens niet in dat er geen maatschappelijke ongenoegen onder migranten zou zijn. Dat richt zich echter op zaken die niet in de maatstaf zijn opgenomen: discriminatie op de arbeidsmarkt, het niet erkennen van de eigen waarden en normen, en als beledigend of racistisch ervaren Nederlandse tradities, zoals Zwarte Piet (Dagevos en Huijnk 2014). De gevonden tegenstellingen in het maatschappelijk ongenoegen kunnen ook niet worden teruggebracht tot de uiteenlopende opleidingsniveaus van de bevolkingsgroepen. De correlatie van de combinatie van de zes bevolkingsgroepen en etnische herkomst met het maatschappelijk ongenoegen is 0,42. Als we opleiding toevoegen aan de analyse daalt de samenhang tot 0,30, maar is ze nog steeds significant.

Bij 23% van de Nederlanders ligt de score boven de grens waarbij sprake is van 'veel maatschappelijk ongenoegen' (0,62 of hoger). De grenswaarde is gelijk aan de uitkomst die een fictieve respondent op de schaal van maatschappelijk ongenoegen bereikt, wanneer deze op de afzonderlijke enquêtevragen in alle gevallen een vier invult bij de

vijfpunt-items en een acht bij de tienpunt-items. Uit de kleine cirkeldiagrammen in de figuur blijkt hoe deze ontevreden mensen over de acht bevolkingsgroepen zijn verdeeld. De niet-westerse migranten onder de onzekere werkenden en het precariaat vormen een verwaarloosbaar deel van de misnoegde groep (1 tot 3%). Ook de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken zijn duidelijk ondervertegenwoordigd. Driekwart van de ontevredenen bestaat uit autochtone onzekere werkenden en 'precairen', uit comfortabel gepensioneerden en uit mensen uit de werkende middengroep. Bij die laatste categorie is de kans op maatschappelijk ongenoegen beneden gemiddeld; maar omdat de werkende middengroep omvangrijker is dan de andere sociale segmenten, levert dit nog vrij veel misnoegden op.¹⁰

Het maatschappelijk ongenoegen concentreert zich derhalve bij de groepen die te maken hebben gehad met afnemende sociale bescherming, en in het bijzonder bij de autochtonen onder hen; en daarnaast bij degenen die vrezen dat hun zekerheid of die van hun kinderen in de toekomst op de tocht komt te staan. Mijn stelling is daarom dat de boze e-mails die de huidige bewindspersonen ontvangen vooral worden verzonden door misnoegden behorend tot de autochtone onzekere werkenden en het precariaat, en door delen van de comfortabel gepensioneerden en de werkende middengroep. Daarbij kan nog enige vertekening optreden in de afzenders, door de uiteenlopende digitale vaardigheden en tijdsrestricties van deze groepen. De e-mails weerspiegelen echter wel het grote maatschappelijk ongenoegen van ruim een vijfde van de volwassen bevolking.

6 Conclusie

Tot 1980 werd de verwachting dat de overheid beter voor alle burgers zou gaan zorgen door de uitbouw van de verzorgingsstaat ingelost. Na 35 jaar verandering in de sociale zekerheid en op de arbeidsmarkt ligt dat anders. Veel mensen hebben de laatste jaren de groeiende onzekerheid aan den lijve ondervonden; anderen zien de bescherming waarover zij nu nog beschikken bedreigd worden, en kunnen die lacune niet op eigen kracht vullen. Het toenemende 'meedoen in onzekerheid' heeft waarschijnlijk doorgewerkt in de sociale opdeling van Nederland. Ook heeft het vermoedelijk het maatschappelijk ongenoegen gevoed bij groepen met weinig hulpbronnen, en bij hen die een toekomstige achteruitgang vrezen. Het verschil tussen de dankbare burgerbrieven aan Drees, en de misnoegde e-mails die bewindspersonen tegenwoordig ontvangen, kan niet worden herleid tot de gegroeide assertiviteit van moderne burgers, de veranderde positie van de machtselite en de dalende materiële en immateriële kosten van het ventileren van opinies. De omslag in de publieke reacties op sociaal beleid weerspiegelt vermoedelijk ook de cumulatieve gevolgen van incrementele veranderingen in wetten en regels die verscheidene decennia beslaan. Dat is op grond van de institutionele theorie (zie bijvoorbeeld North 1990; Pierson 2004; Thelen 2004; Streeck en Theelen 2005; Brady et al.

¹⁰ De percentages tellen niet op tot 100, omdat de westerse migranten binnen de onzekere werkenden en het precariaat niet in de figuur zijn weergegeven. Die vormen zes procent van de misnoegde groep.

2016) niet onverwacht, en onderstreept het belang van een integraal lange-termijnperspectief op de maatschappelijke gevolgen van beleidsveranderingen.

Auteur

Cok Vrooman (e-mail: j.c.vrooman@uu.nl) is bijzonder hoogleraar Sociale Zekerheid en Participatie aan de Universiteit Utrecht (Faculteit Sociale Wetenschappen, Afdeling Sociologie) en hoofd van de sector Arbeid en Publieke Voorzieningen van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Literatuur

- Asscher, L., 2016, Respectloze hond. www.facebook.com/LodewijkAsscher/posts/947091382045589.
- AZ 2013, Troonrede 2013. Den Haag: Ministerie van Algemene Zaken (www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-algemene-zaken/documenten/publicaties/2013/09/17/troonrede-2013).
- Babbie, E.R., 2016, *The practice of social research*, Cengage Learning, Boston.
- Berghman, J., 1986, *De onzichtbare sociale zekerheid*, Kluwer, Deventer.
- Boelhouwer, J., M. Gijsberts en C. Vrooman, 2014, Nederland in meervoud, in: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Vershil in Nederland; Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 281-320), Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Brady, D., A. Blome en H. Kleider, 2016, How politics and institutions shape poverty and inequality, in: D. Brady en L.M. Burton (red.), *The Oxford handbook of the social science of poverty* (p. 117-141), Oxford University Press, Oxford.
- Chandler, R., 1953, *The long good-bye*, Hamish Hamilton, London.
- CPB, 2013, Gevolgen Wet Werk en Zekerheid voor werkgelegenheid, Centraal Planbureau, Den Haag.
- Dagevos, J. en W. Huijnk, 2014, Segmentatie langs etnische grenzen, in: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Vershil in Nederland; Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 251-280), Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Deleeck, H., 1991, *Zeven lessen over sociale zekerheid*, Acco, Leuven/Amersfoort.
- Frericks, P., 2014, Unifying self-responsibility and solidarity in social security institutions, *European Societies*, vol. 16(4): 522-542.
- Gaemers, J. (red.), 2008, *Vier stoelen in de hemel; brieven aan Drees over de ouderdomsvoorziening*, Ando/Stichting Willem Dreeslezing, Den Haag.
- Gerven, M. van, 2008, *The broad tracks of path dependent benefit reform; a longitudinal study of social benefit reforms in three European countries, 1980-2006*, Kela, Research Department, Helsinki.
- Gerwen, J. van en M.H.D. van Leeuwen (red.), 2000, *Zoeken naar zekerheid; risico's, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500-2000; Deel 4: de welvaartsstaat*, Verbond van Verzekeraars/NEHA, Den Haag/Amsterdam.
- Gestel, N. van, E. Vossen, S. Oomens en D. Hollanders, 2013, *Toekomst van de sociale zekerheid; over preventie, provisie en participatie*, Boom Lemma, Den Haag.
- Hagenaars, J.A. en A.L. McCutcheon (red.), 2002, *Applied latent class analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Hart, J. de en P. van Houwelingen, 2015, De eenzame elite, in C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Vershil in Nederland; Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 203-224), Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Hijzen, A. en B. Menyhert, 2016, Measuring labour market security and assessing its implications for individual well-being, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
- Jehoel-Gijsbers, G., 2004, *Sociale uitsluiting in Nederland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Kam, F. de, 2015, *Het land van beloften: opbouw, crisis en toekomst van de verzorgingsstaat*, Atlas Contact, Amsterdam.
- Koning, J. de, 2010, Vorm boven inhoud: het actief arbeidsmarktbeleid in de afgelopen dertig jaar, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, vol. 26(4): 380-396.
- Moor, T. de, 2013, *Homo Cooperans: instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (oratie), Universiteit Utrecht, Utrecht.
- Muthén, L.K. en B.O. Muthén, 2010, *Mplus user's guide*, Muthén & Muthén, Los Angeles.
- Nationaal Archief, 2016, *Een samenleving in beweging; Nederland tussen 1976 en 2005 in 200 trends en 100 hotspots*, Nationaal Archief, Den Haag.
- North, D.C., 1990, *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Palier, B. (red.), 2010, *A long goodbye to Bismarck? The politics of welfare reform in continental Europe*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Pierson, P., 2004, *Politics in time*, Princeton University Press, Princeton.
- Schwartz, S.H., 2012, An overview of the Schwartz theory of basic values, *Psychology and Culture*, <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
- SCP, 1998, *Sociaal en Cultureel Rapport 1998; 25 jaar sociale verandering*, Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier bedrijfsinformatie, Rijswijk/Den Haag.
- Stichting Willem Dreeslezing, 1998, *Vader der ouden van dagen; brieven aan Willem Drees*, Uitgeverij De Nieuwe Haagsche, Den Haag.
- Streeck, W. en K. Thelen (red.), 2005, *Beyond continuity: Institutional change in advanced political economies*, Oxford University Press, Oxford/New York.
- Thelen, K., 2004, *How institutions evolve*, Cambridge University Press, New York.
- Titmuss, R.M., 1958, *Essays on the welfare state*, Allan & Unwin, London.
- Veldheer, V., J.-J. Jonker, L. van Noije en C. Vrooman, 2012, *Een beroep op de burger; Sociaal en Cultureel Rapport 2012*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Veldkamp, G.M.J., 1984, *Schets van de leer van de sociale zekerheid*, Kluwer, Deventer.
- Veldkamp, G.M.J. (met B. le Blanc en A. Bosscher), 1978, *Inleiding tot de sociale zekerheid en de toepassing ervan in Nederland en België* (2 delen), Kluwer, Deventer.
- Venn, D., 2009, Legislation, collective bargaining and enforcement: Updating the OECD employment protection indicators, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
- Vrooman, J.C., 2009, *Rules of relief; Institutions of social security, and their impact*, The Netherlands Institute for Social Research|SCP, The Hague.
- Vrooman, C., 2010, Een succesvolle gedaantewisseling? De hervorming van de sociale zekerheid, 1985-2010, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, vol. 26(4): 358-377.
- Vrooman, C., 2014, Visies op verschil, in C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Vershil in Nederland; Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 29-66), Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Vrooman, C., 2016a, *Meedoen in onzekerheid: verwachtingen over participatie en protectie* (oratie), Universiteit Utrecht: Utrecht.
- Vrooman, C., 2016b, *Taking part in uncertainty; The significance of labour market and income protection reforms for social segmentation and citizens' discontent* (inaugural lecture), The Netherlands Institute for Social Research|SCP and Utrecht University, The Hague/Utrecht.

- Vrooman, J.C. en S.J.M. Hoff, 2013, The disadvantaged among the Dutch: a survey approach to the multidimensional measurement of social exclusion, *Social Indicators Research*, vol. 113(3): 1261-1287.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), 2014, *Verschil in Nederland; Sociaal en Cultureel Rapport 2014*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer, 2015, Een reactie op Elchardus, Ganzeboom en Saharso; debat: SCP-rapport Verschil in Nederland (2014), *Sociologie*, vol. 11(3), 592-604.

Bijlage 1 Indicatoren voor inkomensprotectie

Regeling	Aspect	#	Indicator	Gewicht	Bron
AOW	Dekking	1	Aandeel ontvangers met een niet-gekorte AOW	1,00	SVB
	Voorwaarden	2	Forfait i.v.m. levensjaren als volwassene vóór invoering AOW (1957)	1,00	KGS; MDB; RDB
	Hoogte	3	Sociaal minimum alleenstaande 65+ (besteedbaar inkomen, in constante prijzen)	0,48	CBS (opgave)
		4	Sociaal minimum paar 65+ (besteedbaar inkomen, in constante prijzen)	0,48	CBS (opgave)
		5	Toeslag partner <65 jaar	0,05	KGS; MDB; RDB
	Duur	6	Verwachte levensduur vanaf pensioenleeftijd M/V	1,00	CBS (eigen berekening)
Aanvullend pensioen	Dekking	7	Aandeel 65+ met aanvullend pensioen	1,00	CBS (Inkomenspanelonderzoek)
	Voorwaarden	8	Aandeel eindloonregeling/anders (structureel inkomenseffect bij standaardwerknemer)	1,00	DNB; SER (eigen berekening)
	Hoogte	9	Bedrag aanvullend pensioen bij ontvangers (in constante prijzen)	1,00	CBS (Inkomenspanelonderzoek)
	Duur	10	Verwachte levensduur vanaf pensioenleeftijd, M/V met arbeidsverleden	1,00	CBS (eigen berekening)
Werkloosheidsverzekering	Dekking	11	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	1,00	KGS; MDB; RDB
		Voorwaarden	12	Arbeidsverledeneis voor de initiële loongerelateerde uitkering	0,50
	13		Criterium voor passende arbeid	0,50	KGS; MDB; RDB
	Hoogte		14	Initieel uitkeringspercentage werknemer 25 jaar oud, met 5 jaar arbeidsverleden	0,20
		15	Initieel uitkeringspercentage werknemer 40 jaar oud, met 20 jaar arbeidsverleden	0,20	OECD
		16	Initieel uitkeringspercentage werknemer 58 jaar oud, met 38 jaar arbeidsverleden	0,20	OECD
		17	Gemiddelde netto vervangingsratio ten opzichte van doorsnee werknemer (2 huishoudenstypen)	0,20	OECD
		18	Maximum dagloon in constante prijzen	0,20	KGS
	Duur	19	Maximale uitkeringsduur werknemer 25 jaar oud, met 5 jaar arbeidsverleden	0,33	OECD
		20	Maximale uitkeringsduur werknemer 40 jaar oud, met 20 jaar arbeidsverleden	0,33	OECD
		21	Maximale uitkeringsduur werknemer 58 jaar oud, met 38 jaar arbeidsverleden	0,33	OECD
	Re-integratie	22	Re-integratiebudget per werkloosheidsuitkering in constante lonen	1,00	SZW; De Koning (2010) (bewerking)
Bijstand	Dekking	23	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	1,00	KGS
		Voorwaarden	24	Vrijlatingsbedrag vermogenstoets in constante prijzen	0,25
	25		Criterium voor geschikte arbeid	0,25	KGS; MDB; RDB
	26		Groepen met vrijstelling arbeidsplicht (vanwege ouderen, jonge kinderen, mantelzorg)	0,25	KGS; MDB; RDB
	27		Geldigheid 10 overige condities (registratie; solliciteren; taal; gedrag; kleding; verhuisplicht etc.)	0,25	KGS; MDB; RDB
	Hoogte		28	Sociaal minimum alleenstaande 65- (besteedbaar inkomen, in constante prijzen)	0,20
		29	Sociaal minimum paar z. kinderen, 65- (besteedbaar inkomen, in constante prijzen)	0,20	CBS (opgave)
		30	Sociaal minimum eenoudergezin 65- met 1-3 kinderen (besteedbaar inkomen, constante prijzen)	0,20	CBS (opgave)

70 Institutionele verandering, sociale opdeling en het ongenoegen van de Nederlanders

Regeling	Aspect	#	Indicator	Gewicht	Bron
Bijstand (vervolg)		31	Sociaal minimum paar 65- met 1-3 kinderen (bestedbaar inkomen, in constante prijzen)	0,20	CBS (opgave)
		32	Woningdelers/kostendelersnorm (% van minimumloon; gemiddelde huishoudens van 2-6 personen)	0,20	KGS; MDB; RDB
	Duur	33	Maximum aantal jaren reguliere bijstandsuitkering voor jongeren 16-30 jaar	1,00	KGS; MDB; RDB
	Re-integratie	34	Re-integratiebudget per bijstandsuitkering in constante lonen	1,00	SZW; De Koning (2010) (bewerking)
Ziektewet	Dekking	35	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	1,00	KGS; MDB; RDB
	Hoogte	36	Gemiddelde netto vervangingsratio ten opzichte van doorsnee werknemer (2 huishoudenstypen)	0,50	CWED
		37	Maximum dagloon in constante prijzen	0,50	KGS
	Duur	38	Maximum aantal jaren reguliere ziektewetuitkering	0,50	KGS
		39	Maximum aantal jaren loondoorbetaling door werkgever	0,50	KGS
Arbeidsongeschiktheid	Dekking	40	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	0,50	KGS; MDB; RDB
		41	Aandeel WSW-dienstverbanden als % van de beroepsbevolking	0,50	CBS; SER
	Voorwaarden	42	Arbeidsongeschiktheids criterium	0,33	KGS; MDB; RDB
		43	Arbeidsverledeneis initiële loongerelateerde uitkering bij niet-volledige arbeidsongeschiktheid	0,33	KGS; MDB; RDB
		44	Middelentoets voor minimumuitkering	0,33	KGS; MDB; RDB
	Hoogte	45	Hoogte loongerelateerde uitkering bij volledige arbeidsongeschiktheid, in constante prijzen	0,20	KGS
		46	Idem bij partiële arbeidsongeschiktheid, gemiddeld over arbeidsongeschiktheidsklassen	0,20	KGS
		47	Hoogte minimumuitkering bij volledige arbeidsongeschiktheid (AAW, Wajong, WAZ)	0,20	KGS
		48	Idem bij partiële arbeidsongeschiktheid; gemiddeld over ao-klassen (AAW, Wajong, WAZ)	0,20	KGS
	Duur	49	Maximum dagloon in constante prijzen	0,20	KGS
50		Max. duur initiële loongerelateerde uitkering, niet volledig & niet duurzaam arbeidsongeschikt	1,00	CPB; KSV	
Vervroegde uitkering	Duur	51	Verschil tussen officiële pensioenleeftijd en gemiddelde uitredingsleeftijd (mannen)	1,00	CBS
Nabestaanden	Dekking	52	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	0,50	KGS; MDB; RDB
		53	Dekking (halfwezen)	0,50	SVB
	Voorwaarden	54	Criterium voor beëindiging vanwege verandering van leefvorm (trouwen, samenwonen)	0,50	KSV
		55	Middelentoets	0,50	KSV
	Hoogte	56	Hoogte uitkering alleenstaanden met kinderen <18	0,33	KGS
		57	Hoogte uitkering alleenstaanden zonder kinderen	0,33	KGS
		58	Hoogte uitkering kostendelers met kinderen <18	0,33	KGS
	Duur	59	Verschil officiële pensioenleeftijd en leeftijdsondergrens voor recht alleenstaanden zonder kinderen	1,00	KGS

Afkortingen van bronnen in bijlage 1:

CBS: Centraal Bureau voor de Statistiek
CPB: Centraal Planbureau
CWED: Comparative Welfare Entitlements Dataset
DNB: De Nederlandsche Bank;
KGS: De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015;
KSV: Kroniek van de sociale verzekeringen
MDB: Maxius Database
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development
RDB: Rechtsorde Database
SER: Sociaal-Economische Raad
SVB: Sociale Verzekeringsbank
SZW: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Bijlage 2 Veranderende inkomensprotectie in socialezekerheidsregelingen

